

IRODALOM

KÖNYVEK

TÓTH PÁL PÉTER: *Népességfogyás – Vándorlás*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2014, 262 oldal.

A Lucidus Kiadó a „Kisebbségkutatás Könyvek” című sorozatában az elmúlt tizenöt évben összesen 99 kötetet jelentetett meg azzal a céllal, hogy – a szerkesztők szavaival élve – tudományos igénnyel dolgozzák fel „a nemzeti önismeret és a magyar–nem magyar kapcsolatrendszer kérdésköreit”. A legújabb kiadvány a magyar népességfogyás általános történeti és szociológiai háttéréről ad átfogó képet, jócskán túlmutatva a sorozat jellemzően határon túli magyar tematikáján.

A szerző, Tóth Pál Péter demográfus munkássága nem csak a Lucidus olvasói számára ismert (eddig két könyvet jegyzett a sorozat részeként a bevándorlás témájában), hiszen a sajtó is rendszeresen kérdezi a jelenlegi népesedési krízis háttéréről. A mintegy 260 oldalas, puritán címet viselő tanulmánykötet (*Népességfogyás – Vándorlás*) egyrészt összefoglalást ad a szerző elmúlt három évben végzett szakmai munkásságáról, másrészt az eddigi közértelmiségi szerepvállalása folytatásának is tekinthető, hiszen olyan témában kínál részletes, de a nagyközönség számára is érthető történeti és szociológiai háttérelvezéseket, amely már évtizedek óta foglalkoztatja a közvélemény nem elhanyagolható hányadát. Megjegyzendő, hogy a kötetben Demény Pál György, az MTA külső tagja, az Amerikai Népeségtudományi Társaság korábbi elnöke jegyzi az előszót, aki valójában – a protokollszempontokon túlmutatóan – egy rövidebb esszét írt a címadó témákról.

Noha a Tóth Pál Péter által jegyzett tíz tanulmány világos tartalmi logika szerint követi egymást, a történelem–földrajz szakon végzett szerző valójában a történeti demográfia, a termékenységi krízis, a vándorlások, valamint a népesedéspolitikai témaköröknek szintetizálására törekszik. Ami a történeti szempontokat illeti, a szerző az ország történelmét négy nagy demográfiai katasztrófa szerint tagolja (l. a „Meddig fogyhatunk? Lehetséges-e a népességcsökkenés megállítása?” című tanulmányt), méghozzá a tatárjárás, a török hódítás, az első világháború és Trianon, valamint a második világháború és az azt követő évtizedek (ezen belül kiemelten 1956) negatív népesedési következményeit jelöli meg cezúráként. Ezek közül Trianon külön esetet képez, ugyanis itt nem csupán a területcsökkenésből adódó adminisztratív emberveszteségről, illetve nemzeti dezintegrációról van szó, hanem arról is, hogy 1920-ban „az ország népesedési folyamatainak addigi szerves fejlődése megszakadt”.

Nyilván lesznek majd olyanok, akik kritikával illetik ezt a fajta szelekciót, a 20. századi létszámcsökkenést előidéző történéseket és jelenségeket azonban – igaz, csak felsorolásszerűen – egy másik tanulmányban részletesebben is ismerteti a szerző („Népességfogyás – népességpótlás”). Megjegyzendő továbbá, hogy Tóth Pál Péter a népesedési krízisesemények hangsúlyozása ellenére sem hajlandó egy egységesen negatív népesedési paradigma szerint értelmezni a mögöttünk álló évezredet, hanem az (etno)demográfiai sikertörténetekre is hangsúlyt fektet, így például a dualizmus nagy népesedési boomjára, amely 1870–1910 között országos szinten 1,6-szoros növekedést

eredményezett, s amelynek nem mellékes járulékaként a magyarság ismét többségbe került a Kárpát-medencében. Tóth Pál Péter e történelmi tapasztalat birtokában mond nyíltan ellent egy olyan történésztekintélynek, mint John Lukacs, akinek ide vonatkozó állítását, miszerint „a magyar népnek Szent István óta az a tragédiája, hogy nem volt eléggé termékeny [...] és sohasem tudta teljesen benépesíteni a Kárpát-medencét”, a hazai értelmiség körében általában evidenciaként kezelik.

Ami a kötet másik nagy témakörét illeti, a hazai migrációról általános képet adó tanulmányok („Egy évtized után”; „Nemzetközi vándorlás és migrációpolitika”) mellett elsősorban a szomszédos országokból érkezőkre vonatkozó kutatást érdemes megemlíteni („A környező országokból Magyarországra vándorlók szocio-demográfiai és szocio-kulturális háttere”), amely egy több mint ezer változót tartalmazó kérdőíves felmérésen alapul. A tanulmány nemcsak az érintett migráns népesség alapvető szociológiai és demográfiai jellemzőiről, valamint integrálódásuk szintjéről nyújt átfogó információkat (mint megtudhatjuk, a megkérdezettek több mint 56%-a már saját tulajdonú lakásban vagy házban élt), hanem az elvándorlás etnodemográfiai következményeiről is képet ad. Ahogy a szerző fogalmaz, az érintett országokból való elvándorlás „nem a szórványok felszámolásához, hanem a szórványosodás általánosabbá válásához járult hozzá, mivel 77,2 százalékuk olyan településről érkezett, ahol szinte csak magyarok, többségében magyarok vagy legalább fele-fele arányban magyarok éltek”.

A szélesebb olvasóközönség számára a legizgalmasabb részeket vélhetően az ország létszámának fenntarthatóságával, és ezzel összefüggésben a bevándorlással kapcsolatos esélylatolgatások, illetve forgatókönyvek jelentik. Habár Tóth Pál Péter tényként rögzíti, hogy a tízmilliós országlétszám 2050-ig tartó fenntartásának kívánalma esetén 2000-ben elméletben – egyszeri volumenként – 1,8 millió főnek kellett volna érkeznie, a tényleges lehetőségek felvázolásakor (nem függetlenül a migrációval kapcsolatos lakossági attitűdöktől) azt is leszögezi, hogy „ha a hazai migrációs-politika gyakorlat nem találkozik az itt élők többségének egyetértésével, akkor az a befogadó népesség körében csak újabb (kulturális, nyelvi, vallási, gazdasági, foglalkoztatási stb. téren) feszültségeket generál” („Migránsok és külföldiek”). Érdemes megemlíteni továbbá azt az ellentmondást, ami a határon túli magyarok kimondatlan demográfiai utánpótlásképző szerepe és a szülőföldön maradás elve között feszül, amint arra az egyik tanulmányban („Nemzetközi vándorlás és migrációpolitika”) idézett magyarországi és határon túli szakpolitikusok is egyértelműen rámutatnak. Ennek kapcsán a szerző világosan leszögezi, hogy „amennyiben a Magyarországra jövő és/vagy itt dolgozó migránsok zöme a határon túli magyar közösségekből kerül ki, akkor már rövid, de mindenképp hosszabb távon a határon túli magyar részek (Vajdaság, Kárpátalja) magyarságának eltűnésével, s annak pénzben nehezen kifejezhető »költségeivel« kellene számolni” („Népességfogyás – Népeségpótlás”).

Azok, akik a kötetben szereplő tanulmányokon túlmutatóan is érdeklődnek a Kárpát-medencei népességfejlődés, vándorlás és kisebbségsszociológia témakörei iránt, a kiadvány végén Tóth Pál Péter több mint száz könyvcímet, könyvfejezetet és tudományos cikket felsoroló publikációs jegyzékéből kaphatnak muníciót a további tájékozódáshoz.

Harrach Gábor

FOLYÓIRATCIKKEK

VAN DER LIPPE, TANJA – VOORPOSTEL, MARIEKE – HEWITT, BELINDA: Disagreements among cohabiting and married couples in 22 European countries (Együttélő és házaspárok konfliktusai 22 európai országban). *Demographic Research*, 2014, 31(10), 247–274.

Az utrechti, a lausannei és a queenslandi egyetem oktatóinak együttműködésével megvalósuló kutatás azt a kérdést járja körül, hogy az európai országokban tapasztalható-e különbség a párkapcsolati konfliktusokban az egyet nem értés forrása szerint az élettársi és a házastársi kapcsolatban élő párok között. A kutatás abból a felismerésből indul ki, hogy a szakirodalom az együttélés és a házasság eltéréseit szinte kizárólag a párkapcsolatok pozitív jelenségeinek mérlegelésével vizsgálja, ellenben kevés figyelmet fordít a kapcsolatokkal szükségszerűen együtt járó konfliktusokra, az egyet nem értés jelenségére és természetére.

Korábbi nemzetközi kutatások egyöntetűen kimutatták, hogy a házasság az élettársi kapcsolatnál stabilabb és kielégítőbb háttérrel biztosít a felek számára. Az élettársi kapcsolatban tapasztalható gyengébb elkötelezettség, a kevésbé világos szabályok, a ki-egyenlített és kevésbé hagyományos nemi szerepek, továbbá a folyamatos szerepkonstruálás, az aktívabb deliberáció kevésbé stabil alapot teremt, illetve vélhetően több konfliktust is eredményez. Az élettársak továbbá több anyagi nehézséggel is szembesülnek, melynek magyarázata lehet az élettársi kapcsolatban élő férfiak marginálisabb munkaerő-piaci helyzete, ill. a házasságban élőkétől eltérő pénzhasználat (a felek gyakran külön kezelik a pénzüket); a párok gyakran anyagi helyzetük javítását követően lépnek csak házasságra.

A tanulmányírók az European Social Survey (ESS) 22 európai országban közel 10 ezer megkérdezett bevonásával lezajlott 2004-es hullámának adatait vizsgálták az alábbi szempontok figyelembevételével: a konfliktus típusa szerint tapasztalható-e különbség az egyet nem értés gyakoriságában a házaspárok, illetve élettársi kapcsolatokban; nemek szerint van-e különbség a jelzett konfliktusok nagyságrendjében; bizonyos országos szintű jellemzők (az együtt élők országos aránya, az ország gazdasági helyzete, illetve nemi egyenlőség terén tapasztalható kultúrája) befolyásolják-e a konfliktusok gyakoriságát.

E három aspektust felhasználva az alábbi konfliktusforrásokat vizsgálták: a házi munkában, a fizetett munka, valamint a pénzhasználat terén megjelenő „egyet nem értés” mértékét. A három függő változó (dichotóm változókká alakítva: soha, illetve ennél gyakrabban nézeteltérést tapasztal) mérésére négy-négy többszintű random intercept modell lefuttatására került sor. Kontroll változóként bevonásra került a nem, a párkapcsolat hossza, a háztartás jövedelme, az iskolázottsági szint, hogy mindkét fél dolgozik-e, valamint hogy nevelnek-e 12 év alatti gyermeket.

A kontrollváltozók szignifikáns hatást gyakoroltak az egyet nem értés szintjére: minél hosszabb ideje tartott a kapcsolat, minél magasabb volt a háztartás jövedelme, illetve minél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeztek a felek, annál kevésbé volt jellemző az egyet nem értés a három vizsgált dimenzióban. Ellenben növelte a konfliktusosság szintjét a 12 év alatti gyermek megléte, illetve ha mindkét fél dolgozott.

Az első modellben a változók eloszlását, átlagértékeit mutatták be a szerzők. Az eredményekből kirajzolódott, hogy az együtt élők gyakrabban számoltak be nézetelté-

résről a háztartási munka és ritkábban a fizetett munka tekintetében, mint a házások, továbbá hogy a nők kevésbé jeleztek konfliktust e téren. A második modellben bevonták az elemzésbe az egyéni szintű független változókat, melyek igazolták az első modell eredményeit. A harmadik modellben a nem hatását szerették volna elemezni: a nem és az együttélés közötti interakciót is megfigyelték. Az interakciós hatás azonban nem volt szignifikáns, vagyis, bár léteznek nemek szerinti különbségek a kérdések megítélésében (a nők kevesebb konfliktusról számolnak be), nem függnek attól, hogy a válaszadó házasságban vagy élettársi kapcsolatban él-e. A negyedik modellben országos szintű változók kerültek bevonásra a második modellhez: az összefüggés ugyanaz maradt, és csupán az együtt élők aránya gyakorolt kisebb mértékű pozitív szignifikáns hatást a konfliktusok gyakoriságára. Mindezen felül a szerzők egy random coefficient modellt is lefuttattak, tesztelve a szintek közötti interakciót. Azt vizsgálták, van-e országok közötti különbség a házások és az együtt élők konfliktusosságát tekintve, vagyis másként hat-e az együttélés/házasság ténye a párok közötti egyet nem értés szintjére a különböző országokban. Az eredmények szerint ugyan jelentős különbségek találhatók a párkapcsolati konfliktusosságban az egyes országok között, az együtt élők és házások viszonylatában azonban ennek mértéke nem tér el szignifikánsan.

Összességében – a kutatás szerint – a háztartási munka területén az egyet nem értés az együtt élő párok között ugyan gyakoribb, mint a házastársak között, azonban a fizetett munka kapcsán fordított az összefüggés: a házasságban élőknek több a konfliktusuk. A pénz generálta konfliktusok esetében a szerzők nem találtak erős összefüggést a kapcsolati formával. A házas, illetve élettársi konfliktusosság szintjét nem befolyásolta szignifikánsan a nem és az országok közötti differencia sem. Az olyan országos szintű változók, mint a GDP szintje, az együtt élők aránya vagy a nemi egyenlőség szintje, szintén nem gyakoroltak különösebb hatást az együtt élők és házások közötti konfliktusok különbségére.

A kutatás azzal a céllal készült, hogy a párkapcsolatok negatív jelenségeit is számba véve javítsa az együttélés jelenségének megértését. Az elemzés kétségtelenül árnyalta azt a felfogást, amely a házasság egyének számára minden tekintetben előnyösebb voltát hangsúlyozza az együttéléssel szemben. Rámutatnak például arra, hogy a (fizetett) munkavégzés kapcsán akár több konfliktus is jelentkezhet a házastársak, mint az együtt élők között. Ugyanakkor a vizsgált dimenziók (háztartási munka, fizetett munka és pénz kiváltotta egyet nem értés) a párkapcsolati konfliktusok csupán kis szeletét fedik le, nem térnek ki az egyéb (pl. érzelmi) jellegű konfliktusokra. A párkapcsolati konfliktusoknak sok szubjektív motívuma van, vélhetően e tekintetben döntőek az egyéni személyiségbeli vonások is (pl. hogy valaki konfliktuskerülő típus-e vagy épp ellenkezője). Valószínűleg az ilyen objektíven nehezen mérhető dimenziók miatt is érdemes a szakirodalomban gyakrabban használni szubjektív jól-létre vonatkozó, teljesebb körű változó használatát az együttélés minőségének vizsgálatára. A szerzők megemlítik továbbá azt a ki nem küszöbölhető hatást is, hogy a konfliktusosabb személyiségek valószínűsíthetően ritkábban választják együttélési formaként a házasságot.

Ezen kívül több technikainak tűnő részlet sem tisztázott az elemzésben. Nem világos például, hogy miért csak az ESS 2004-es hullámának adatait használják fel a szerzők, miközben a vizsgált modult 2010-ben is felvették – ez az elemzés relevanciáját, naprakészségét kérdőjelezi meg. Nem ismertetik a két felmérés tartalmi azonosságait és eltéréseit (pl. a vizsgált kérdések egy részét (pl. a pénzre vonatkozót) a 2010-es hullámban ismét lekérdezték, míg másokat csak a 2004-esben, illetve másként fogalmazták

meg). A fizetett munkára vonatkozó kérdést például hibásan említik, ugyanis eredetileg a fizetett munkával töltött időre vonatkozott.¹ Az országos szintű változók bevonása esetében az ország gazdasági fejlettségére vonatkozóan 2011-es GDP-adatokat vontak be az elemzésbe, ami kevésbé érthető, tekintve, hogy a többi adat 2004-re vonatkozik. Mindeztől eltekintve azonban érdekes és hasznos a problémafelvetés, vagyis az együtt élés kapcsolati dinamikájára és negatív jelenségeire egyaránt kiterjedő megértési szándék.

Batta Zsófia

BJARNASON, THORODDUR – BENDTSEN, PERNILLE – ARNARSSON, ARSAELL M. – BORUP, INA – IANNOTTI, RONALD J. – LÖFSTEDT, PETRA – HAAPASALO, ILONA – NICLASSEN, BIRGIT: Life satisfaction among children in different family structures: A comparative study of 36 Western societies (Az étellel való elégedettség a különböző családszerkezetben élő gyerekek körében: 36 nyugati társadalom összehasonlító vizsgálata). *Children & Society*, 2012, 26(1), 51–62.

A tanulmány szerzői arra vállalkoznak, hogy összehasonlítsák a különböző család típusokban és szociokulturális környezetben élő gyermekek étellel való elégedettségét, s az azt meghatározó tényezőket. A *Health Behaviour in School-Aged Children* (HBSC) 2005–2006. évi adatbázisa a vizsgálatba bevont 36 iparosodott nyugati országban élő 11, 13, és 15 éves iskolások körében felvett reprezentatív random mintán alapszik. A tanulmány szerkezete a megszokott mintát követi: a szerzők a kutatási kérdés felvetését követően áttekintik a szakirodalom releváns megállapításait, végiggondolják, hogy az elemezni kívánt kérdés miképpen mérhető empirikusan, ismertetik az adatbázis jellemzőit, számba veszik a használni kívánt mérőeszközöket, elvégzik az elemzést, végül összefoglalják a tanulságokat és kijelölik a további vizsgálódás lehetséges irányait.

A korábbi kutatások azt támasztják alá, hogy a mindkét biológiai szülőjével együtt élő gyerekeknek összességében kevesebb problémájuk van, mint az ettől különböző családstruktúrában nevelkedő társaiknak. Ez a pszichológiai és jóllétebeli eltérés több tényezőre is visszavezethető, mint például az érzelmi distressz és a különélő szülővel való rendszeres kapcsolat hiánya. Az anyjkkal egy háztartásban maradt gyermekek rendszerint kedvezőtlenebb jövedelmi helyzetbe kerülnek, és kevésbé hatékony gondoskodásban részesülnek, mint a kétszülős családokban élők. Habár a különélő apa anyagi támogatása javíthat az anya és a gyermek jövedelmi helyzetén, az „érzelmi dotáció” hiánya ez esetben is a viselkedésbeli problémák kialakulásának veszélyével jár. A nevelőszülő jelenlétének jótékony hatásai nem igazolhatók egyértelműen: az egzisztenciális helyzet javulását ugyan elősegítheti, ám a nevelőszülő és a nevelt gyermek közötti gyakran ambivalens viszony ellenerőként szerepelhet az „egyenlegben”.

A szerzők az elméleti elemzés keretében olyan kategóriákat igyekeznek kialakítani, amelyek mentén kivitelezhető az országok közötti összehasonlíthatóság. A Cantril-féle (1965) klasszikus, az étellel való elégedettséget mérő függő változók lényegében a válaszadó aktuális elégedettségi állapotát rögzítik. A további kiegészítő kérdések segít-

¹ “Couples sometimes disagree about household and family issues. Using this card, how often do you and your husband/wife/partner disagree about the amount of time spent on paid work?”

ségével a gyermekek életkörülményeire, a család jövedelmi helyzetének megítélésére és a család szerkezetére kérdeznek rá. A válaszadókat a családszerkezetük szempontjából a következő osztályokba sorolják: teljes családok, egyedül élő anya vagy egyedül élő apa, anya és nevelőapa, apa és nevelőanya. Azokat a családokat, amelyekben a gyermekek nevelése megosztva zajlik, vagyis fele-fele időben élnek egyik és másik szülőjükkel, a közös felügyelet (*joint physical custody*) kategóriába sorolják. A szerzők álláspontja szerint a gyermekek életükkel való elégedettségének alakulása szempontjából a szüleikkel történő kommunikáció minősége is jelentős tényező. A generációk közötti kommunikációt abban az esetben ítélik hatékonynak a fiatalkorú szempontjából, ha könnyen beszélnek az anyjukkal és az apjukkal azokról a témákról, melyek igazán foglalkoztatják őket. A tanulmány szerzői feltételezik továbbá azt is, hogy az észak-európai országok kiterjedt jóléti rendszere az étellel való elégedettség magasabb szintjét eredményezi az ott élő gyermekek körében.

A szerzők rendelkezésére álló, az étellel való elégedettségre vonatkozó leíró statisztikák mind ország-, mind egyéni szintű változókat tartalmaznak. Az elemzésben alkalmazott multilevel lineáris modell módszere így lehetőséget ad jó néhány elméleti és konceptuális kérdés empirikus tesztelésére. A hierarchikus és egymásba ágyazódó változók egy összetett modellben kezelhetők, ugyanakkor a kontextuális hatások is kezelhetővé válnak. Az első modellben szereplő családstruktúra-változók alkalmasak az étellel való elégedettség kulturabeli különbségeinek összehasonlítására. A család szubjektív jóllétét is tartalmazó második modellben értékelhetővé válik a jövedelmi tényező hatása a családszerkezettel és elégedettséggel összefüggésben. A harmadik modell az eddig felsorolt individuális szintű változókon kívül magában foglalja a kommunikáció nehézségét az anyával vagy apával, az ország szintű GDP-t, az egyenlőtlenség mértékét mérő Gini-indexet, s a kiterjedt észak-európai jóléti rendszer hatását.

A szerzők elemzése értelmében a kétszülős családokban élő gyermekek étellel való elégedettsége magasabb szintű, mint az egyedülálló szülővel vagy nevelőszülővel élő társaiké. A közös felügyelet alatt élő gyerekek elégedettsége is szignifikánsan jobbnak bizonyult, mint az egyszülős családokban nevelkedőké. Ugyanakkor a szubjektív jóllét változóval történő korrigálását követően nem bizonyult szignifikánsnak az elégedettségben megmutatkozó különbség a közös felügyelet alatt, valamint az egyszülős családban élő gyermekek között. A kommunikációbeli nehézségek ellenben erősen összefüggnek az elégedettség alacsonyabb szintjével, ennek ellenére a kommunikációs defektus nem kapcsolható össze közvetlenül a családszerkezettel. A szerzők válasza arra a kérdésre, hogy vajon az észak-európai jóléti rendszer általánosságban jótékony hatással van-e a gyermekek elégedettségére, egyértelműen igen. Ez alól csupán az egyedülálló apával rendelkező háztartások jelentenek kivételt. Úgy tűnik azonban, hogy ez a kiterjedt jóléti rendszer sem képes a kétszülős- és az egyéb családtípusok közötti különbségeket csökkenteni. E kérdés okait további vizsgálatok keretében lehetne tisztázni, állapítják meg a szerzők. Az országonként eltérő elégedettségi szinteket kulturaközi eltérések is magyarázhatják, amelyek mentén bizonyos kultúrkörökben erősen stigmatizált, míg másutt kevésbé negatív jelentéseket társítanak a váláshoz és egyszülős háztartáshoz.

Márk Mónika